

BİLİŞSEL AHLAK GELİŞİMİ KURAMI: KOHLBERG VE SONRASI

Doç. Dr. Halil Ekşi*

ÖZET

Ahlak gelişimi konusunda en etkili ve en fazla araştırma yapılan kuram olarak Kohlbergçi

Bilişsel-Gelişimsel Kurama yöneltilen temel eleştiriler ve Yeni Kohlberçilerin (Neo- Kohlbergian) şu anki bakış açıları, bu derleme çalışmasının konusudur. Öncelikle Kohlberg'in kuramı çok kısa özetlenmiş ve Gilligan (Cinsiyet Farklılıkları) ve Truel'in (Alan Teorisi) yönelttikleri detaylı eleştiriler üzerinde durulmuştur. Türkiye'de yapılan alan çalışmalarının bulgularına da yer veren çalışma Rest ve arkadaşlarının kuramla ilgili değerlendirmeleri ve açılımlarıyla sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak Gelişimi, Bilişsel- Gelişimsel Yaklaşım, Kohlberg, Gilligan, Alan Teorisi, Yeni Kohlberçi Yaklaşım.

Abstract

The topic of the present compilation study is basic criticism directed at Kohlbergian Cognitive- Developmental Theory, the most influential and most-researched theory on moral development, as well as the latest perspectives of the Neo-Kohlbergians. First, the theory was summarized briefly. Then critics were taken into account with a special emphasis on Gilligan's (Gender Differences) and Truel's (Domain Theory). The empiric studies conducted in Turkey were interspersed throughout the text and the study was finalized with the Rest and colleague's new approaches and expansions to the theory.

Key Word: Moral Development, Cognitive- Developmental Approach, Gilligan, Domain Theory, Neo- Kohlbergian Approach

---

* Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü

GİRİŞ

Gelişim psikolojisinin ana çalışma alanlarından biri olan ahlak gelişiminde üç farklı yaklaşımın (Psikanalitik, Sosyal Öğrenme ve Bilişsel-Gelişimsel) baskın olarak yer aldığı söylenebilir. Kuşkusuz bunlardan en bilineni ve en etkin olanı Lawrence Kohlberg (1927-1987) tarafından Piaget'nin çalışmalarının genişletilmesi ve derinleştirilmesi üzerine kurulu olan Bilişsel-Gelişimsel Ahlak Gelişimi kuramıdır.

Türkçe literatürde Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramıyla ilgili detaylı çalışma bulunmaktadır (örneğin, Çağdaş & Seçer-Şahin, 2002; Çiftçi, 2003). Bununla birlikte, kurama yönelik eleştirilerin –bir kısmı kendi öğrencileri tarafından- sınırlı, kendilerini yeni Kohlberçi (Neo Kohlbergian) olarak adlandıran grubun kurama getirdikleri açılımlarla ilgili çok az çalışma mevcuttur. Bu nedenden dolayı derleme türü bu çalışma kuramı genel hatlarıyla özetledikten sonra kısaca eleştirilere yer verecek, ağırlıklı olarak yeni yaklaşımın tezleri üzerinde odaklanacaktır.

Kohlberg'e göre ahlak, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi ve bu karar doğrultusunda davranışta bulunmayı içeren bilişsel bir yapıdır. Bilişsel-gelişimsel paradigmada (Piaget ve Kohlberg) ahlakilikle (*morality*) ilgili en ayırt edici özellik insanın akıl yürütme kapasitesidir. Ahlaki yargılama, kişinin ahlaki davranışının en etkili belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Kohlberg'in akla verdiği önem, ahlakiliğin bizzat tabiatına ilişkin felsefi varsayımlarından ve kişinin sosyal dünyayı anlamasındaki gelişimsel süreç hakkındaki psikolojik inançlarından temellenmektedir. Kant'ı takiben, Kohlberg'de ahlakiliğin kişinin akıl yürütme kapasitesine bağlı değerlerinden farklı deneyimsel bir alan olduğunu düşünmektedir. Kohlberg ayrıca insanın geliştikçe, sosyal çevreden aktif biçimde yapılar veya “anlamlar” oluşturduğunu ve sosyal tecrübenin sonucunda da niteliksel olarak daha olgun “evrelere” ulaştığına inanmaktadır (Arnold, 2000).

Kohlberg'in kuramına göre kişilerin ahlaki gelişimleri her biri iki basamak içeren toplam üç dönemden oluşmaktadır. Birinci dönem (gelenek öncesi) birinci basamakta otoriteye uyum ve cezadan kaçınma akıl yürütmede belirleyici iken; ikinci basamakta karşılıklı değişim ve bireysel çıkarlar öndedir. İkinci dönem (geleneksel) üçüncü basamakta odak diğerleri ve kişiler arası ilişkiler üzerine dördüncü basamakta toplumsal düzen/sürdürüm belirleyicidir. Üçüncü dönem (gelenek ötesi) beşinci basamakta ise birey toplumsal düzeyi aşarak bireyi merkeze koyan toplumsal sözleşme ve sosyal fayda üzerinden ahlaki yargısını oluşturur. Son olarak ise altıncı basamakta adalet, saygı gibi evrensel ilkeler üzerine odaklanır. Herkesin hızı farklı olmakla birlikte bu sıralamayı takip etmesi gerektiğini ifade edilmekte fakat herkes bu basamakları –özellikle beşinci ve altıncı basamak- sonuna kadar tamamlayamamaktadır (Kohlberg & Hersh, 1977).

Kohlberg'e göre ahlaki bir problemle karşılaştığında bir bireyin "meşru kılma" yolları dört grupta toplanır: a- Mevcut kurallara göre meşrulaştırma (the norm-following mode), b- Kararın maddi sonuçlarına göre meşrulaştırma (The Utilitarian Mode), c-Kendi içinde veya kişiler arası uyuma ulaşma amacıyla meşrulaştırma (The perfectionist Mode), ve d- Adalet, eşitlik ve hayatın değeri açısından meşrulaştırmak (The Deontological Mode) (Kohlberg & Nisan, 1982).

KURAMIN ELEŞTİRİSİ

Kohlberg'in kuramına bu genel bakıştan sonra yapılan eleştirileri kapsamlı bir biçimde betimleyen Narvaez (2005)'den takip edelim:

- Kohlberg önemli psikolojik süreçler arasında ahlakiliğin sadece küçük bir kısmı (ahlaki yargı) üzerinde odaklanmıştır.
- Kohlberg adalet anlamında da ahlakiliğin sadece bir kısmını (bilişsel) çalışmıştır.
- Kohlberg'in katı-evre anlayışı çok keskindir. Başka bir ifadeyle evrelere daha yumuşak bakan Piaget'den daha fazla Piaget yanlısıdır.
- Kohlberg'in metodu aşırı biçimde sözel ifadelendirmeye dayanmaktadır.
- Kohlberg'in mülakata dayalı çalışmaları 5. ve 6. aşama düşünme biçimiyle ilgili (gelenek ötesi) çok az delil sunmaktadır.
- Kohlberg çocukların ahlaki kapasitelerini tam anlamıyla ortaya koyamamıştır.
- Kohlberg iki alanı birbirine karıştırmaktadır: Geleneksel ve moral.
- Kültürel farklılıkları dikkate almadan, ahlakilikte rastlanan gelişimsel farklılıkları anlayamayız.
- Kohlberg'in kuramı, erkekleri koruduğu için cinsiyet ön yargısı taşımaktadır

Kohlberg'in bizzat kendisi kuramının evrenselliği ile ilgili kültürler arası pek çok çalışma yapmasına (Tayvan, İngiltere, ABD, Meksika ve Türkiye'de iki köyde yaptığı çalışmaların için bkz. Kohlberg, 1981; Kohlberg ve Nisan, 1982) rağmen kuramının özellikle gelenek ötesi dönemin batı felsefi geleneğini yansıttığı ve kültürel farklılıkları içermediği eleştirileriyle sürekli muhatap olmaktadır. Türkiye'de Kohlberg ve Nisan (1982) tarafından yapılan uzamsal bir araştırmada köy ve kent örneklerinin 4. evreye kadar ahlak gelişiminde sıralı olarak ilerlediklerini fakat hızlarında farklar olduğunu bulgulamıştır. Bu konuda yapılan ampirik çalışmaların farklı sonuçlar ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Baek (2002) 7-16 yaş arasında 128 Koreli ve İngiliz çocuk üzerine yaptığı karşılaştırmalı kültürler arası bir araştırmada, Koreli çocukların cevaplarının bir kısmının,

kullandıkları geleneksel kavramların MJI (Moral Judgement Interview) değerlendirme kılavuzu karşılığı olmaması nedeniyle anlaşılmasında yetersiz kalındığını bulmuştur. Shweder ve arkadaşları da benzer şekilde Hindistan ve ABD’de yaptıkları araştırma sonucunda Kohlberg’in bahsetmediği görev temelli ahlakiliğin Hindistan için alternatif bir moral kod olabileceğinden söz etmektedir (aktaran Baek, 2002).

Kohlberg’in ahlakiliği sadece adalet merkezli ile açıklaması da eleştirilen noktalardan biri olagelmıştır. Gilligan, önce öğrencisi, sonra ise meslektaş ve birlikte makale yazan birisi olarak, Kohlberg’in evrelerini ilk kez ortaya konulduğu doktora tezinin tamamen erkeklerle yapılan görüşmeler sonucunda oluşturulduğunu ifade ederek kadınların farklı sesine kayıtsız kalındığını savunmuştur (1982). Ona göre adalet yargısı baskınlığı kadınların ahlak yaşantılarında daha belirleyici olan ilişkisellik, şefkat ve koruma-kollamayı göz ardı etmektedir. Erken çocukluk ilişkilerinde adalet vurgusu genellikle erkeklere aitken, kızlarınki daha ziyade koruma ve ilgidir (aktaran, Silberman & Snarey, 1993). Hayat hakkı ve mülkiyet hakkı ikilemini içeren Heinze’ı örnek veren Gilligan (1982) birini tercih etmenin erkekler dünyasına ait olduğunu, kendi görüşmelerinde kız çocukların çalma/çalmamadan daha ziyade uzlaşmayı önerdiklerini ortaya koymuştur (aktaran Yeung, 1998).

“Ahlak sevgisi” kavramı ile bilinen ve kadın gelişimi konularıyla ilgilenen Coral Gilligan (1982) kadınların ahlak gelişiminin farklı olduğunu ifade ederek aralarında geçiş fazları olan üç temel düzey önermiştir: 1- Bencillik (selfishness), 2- İyilik (goodness) 3- İlişkisel şefkat/koruma (relational care).

1- Bencillik: Çocukluk ve ergenlikte benliğin ben-merkezli koruması ile karakterizedir. Bu aşama, toplumun bireye empoze ettiği yaptırımlardan korunma motivasyonu üzerine temellenir.

Geçiş: Bu durum diğerleri tarafından bencillik olarak eleştirilir ve kişisel istekler ile başkalarının ihtiyaçları arasında içsel bir çatışma ile sonuçlanır.

2-İyilik: Bu geçiş çatışması başkalarını korumaya adanmış bir ahlak sistemini ortaya çıkartır. Bu eşit olmayanlar ve bağımlılar için sorumluluk içeren annelik ahlakiliği içerir.

Geçiş: Kadınsal iyilik ve kendini adama ahlakı kendi ve diğerlerini koruma arasında bir çatışma ile sonuçlanır.

3- İlişkisel Koruma/Şefkat: Bu çatışma ilişkilerin mahremiyetinin keşfine yol açar. Bu da kendi ve diğerlerinin bağımsız olduğunun anlaşılmasına yol açar. Korumacı/şefkatli insan ilişkilerinin geliştirilmesi yukarıdaki çatışmayı çözmeye temel sağlar. Genel bir ahlaki yükümlülük olarak kendinin ve diğerlerinin koruyan entegre bir bakış oluşur (Rather, 1996)

Bu cinsiyetçilik itirazları çerçevesinde mevcut çalışmalar üzerinde pek çok meta analiz çalışması yapılmıştır. Walker (1984, 1986) incelediği hem Kohlberg'in mülakat yöntemiyle yapılan hem de Rest'in Görüşleri Belirleme Testi (Defining Issues Test: DIT) ile yapılan toplam 78 araştırmanın sonucunda kadın katılımcıların ağırlıklı olarak ev hanımı oldukları bir kaçı dışında cinsiyet farklılığı olmadığını ortaya koymuştur.

Ülkemizde de yapılan pek çok çalışmada ya fark bulunmamıştır ya da sonuçlar kadınların lehindedir. Görüşleri Belirleme Testi (GBT) kullanılarak yapılan bir çalışmada (Kurt, 1996) öğretmenlerin cinsiyetlerine ve branşlarına göre (Rehber Öğretmen, Fen Bilgisi Öğretmeni, Sosyal Bilgiler Öğretmeni) farklılık bulunmamıştır. Özgüleç (2001) tarafından Piaget'nin tarafından geliştirilen "Öykü ve Problem Durumları" kullanılarak ahlaki yargıları değerlendirilen 7-11 yaşlarındaki 300 çocuk üzerinde bir çalışmada cinsiyet açısından bir fark bulunmazken yaş değişkenine göre ahlaki yargının farklılaştığı bulunmuştur. Yetiştirme yurtlarında ve gecekondu bölgelerinde ailesi yanında yaşayan 14-18 yaşlarındaki toplam 200 kız ve erkek ergen üzerinde yapılan bir çalışmada ahlaki yargının cinsiyete göre farklılaşmadığı bulunmuştur (Temel, 1991). Gültekin-Hatunoğlu (2003) üniversite öğrencilere üzerine yaptığı çalışmada kadın öğrencilerin ahlaki gelişim düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu bulmuştur. Yine Ekşi (2004) dogmatizmle ahlaki yargı arasındaki ilişkiyi çalıştırdığı çalışmada kadın öğrencilerin puanlarının anlamlı derecede yüksek olduğu bulunmuştur. Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğunun öğrenciler üzerinde olduğu göz önüne alındığında diğer çalışmalarda olduğu gibi temel belirleyicinin sosyal statü ve sosyal sınıf olduğunu ifade edebiliriz.

Kohlberg'in teorisine en önemli eleştirilerden biri de yine öğrencisi, meslektaşı ve birlikte çalışmaları olan Turiel'e aittir. O, Kohlberg'in evre anlayışını ahlak ve geleneksel alanları birbirine karıştırdığını söyleyerek eleştirmektedir. Ona göre küçük çocuklar bile ahlaki olan ile geleneksel olanı birbirinden ayırabilmektedirler ve gerçekte bu iki alan ayrı alanlardır ve birbirinden bağımsız gelişmektedir. Geleneksel düzey, gelenek ötesi düzeyden önce gelmemektedir. Geleneksel düşünme biçimi, ahlaki yargılamamanın bir sonucu değildir. Daha ziyade, toplum tarafından sunulan standartların bir sonucu olarak ahlaki gelişimle ilgisi olmayan bir düşünme biçimidir. Küçük çocukların bile toplumsal gelenekleri ahlaki konulardan ayırabilmeleri bunun en önemli delilidir (Tisak & Turiel, 1984).

Burada en fazla atıf yapılan ve klasik kabul edilen bir çalışmadan bahsetmek istiyoruz. Nucci ve Turiel (1978) iki aylıktan beş yaşına kadar bebek ve çocukların bulunduğu on okul öncesi kurumdaki gözlemleri sonucunda çok küçük çocukların bile geleneksel ile ahlaki olanı birbirinden ayırdıklarını bulmuştur. Bu çalışmada, bir gözlemci niçin yaptığını bilmeden 90 dakikalık iki oturumda, kurumda oluşan (ihtilaf) çatışmaları kaydeder. Bu çatışmalar hem geleneksel hem de ahlaki öğeler

3- Zaman içerisindeki değişimi, *gelişim* olarak isimlendirmektedirler. Ahlaki yönelimin değişimin yanı sıra felsefi, normative-ahlaki anlamda daha yüksek, daha iyi olan bir bilişsel ilerleme de mevcuttur.

4- Gençlik döneminden yetişkinliğe gelişimsel değişimi, geleneksel olandan gelenek ötesi ahlaki düşünmeye geçiş olarak isimlendirmektedirler.

Bu dört fikrin Kohlberg'in "bilişsel-gelişimsel" yaklaşımın temel varsayımları olarak değerlendiren grup ayrıldıkları noktaları ise şöyle ifade etmektedirler.

1- "*Katı*" *Evrelerle karşı* "*Yumuşak*" *Evreler*: Kohlberg gibi gelişimi basamakları çıkmak gibi değil daha az karmaşıktan daha çok karmaşığa geçmek olarak görmektedirler.

2- *Daha Özel ve Somut*: Kullanılan şemalar Kohlberg'in evrelerinden daha somuttur. Kohlberg sosyal kurumları "içerik" olarak kabul ederken, yeni yaklaşım şemaları toplumdaki rol sistemleri ve kurumların kavramları olarak görmektedir.

3- *Bilişsel İşlemler ve İşlemlerin İçerik-Çıktıları*: Kohlberg "adalet işlemleri" üzerinde çalıştığını söylemesine rağmen, yeni yaklaşım şemalarının doğrudan bilişsel işlemleri değerlendirdiğini iddia etmemektedir.

4- *Evrensellik*: Kohlberg evrelerin özelliklerini evrensel olarak kabul ederken yeni yaklaşım kültürler arası benzerlikleri bir ampirik soru olarak değerlendirmektedir. Kohlberg evrensel ahlakiliği, bir Nazi subayının yaptıklarını grubunun göreceli normlarıyla savunmasına yol açabilecek ahlaki görececiliğe karşı siper olarak değerlendiriyordu. Buna karşılık, yeni yaklaşım ise ahlakiliğin bir grup içerisinde oluşumunu ahlaki şüphecilik ve rölativizme denk tutulamayacağı düşüncesindedir. Onlara göre "ortak ahlakilik" farklı toplumlarda farklı şekillerde olabilir, fakat o bir toplumun üyeleri arasında müzakere edilerek damıtılmış ve toplumun ahlaki sezgileri ve idealleri arasındaki dengeyi yansıtmaktadır.

5- *Mülakat ve Çoktan Seçmeli*: Yeni yaklaşımın hemfikir olmadığı konulardan biri de ahlaki gelişim alanında güvenilir bilginin mülakata dayalı olarak elde edilebileceğidir. Görünüş geçerliliğine rağmen bilişsel bilim ve sosyal biliş araştırmacıları kişinin kendi bilişsel süreçlerini açıklamasının ciddi sınırlılıkları olduğunu söylemektedirler. Başka bir ifadeyle bireyler bilişin ürünlerini ifade edebilirler, bu sonuca ulaşmak için kullandıkları zihni operasyonları değil.

Rest'in modeli ayrıca dört psikolojik sürecin (hem bilişsel hem de duyuşsal öğeler) gözlenebilen ahlaki davranışa katkısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ahlaki eylemi belirleyen bu dört psikolojik bileşen: a) ahlaki duyarlılık [*moral sensitivity*], b) ahlaki yargı [*moral judgement*], c) ahlaki motivasyon [*moral motivation*], ve d) ahlaki karakterdir [*moral Character*] (Walker, 2002).

Ahlaki duyarlılık durumun değerlendirilmesini, ilgili ahlaki faktörler ve sonuçların, çeşitli olası eylemlerin farklı tarafları nasıl etkileyebileceğinin farkında

olunmasını, empati ve rol alma, alternatif senaryolar oluşturma ve birinin sezgi ve duygusal reaksiyonlarının anlamayı içerir. Ahlaki yargılama bileşeni ise eylemin çeşitli yönleriyle ilgili farklı varsayımları düşünmeyi ve olası eylemlerden hangisinin ahlaki açıdan en meşru olabileceği ile ilgili karar vermeyi kapsar. Ahlaki motivasyon ise diğer rakip değer ve ilgilerin üstünde ahlaki değerleri öncelemeyi ve ahlaki eyleme adanmışlığı ve sonuçlardan sorumluluk almayı içerir. Ahlaki karakter ise ahlaki seçimi destekleyen beceri ve stratejilerin uygulanmasını ve etkili eylemi destekleyen cesaret, sabır ve öz-denetim gibi eğilimlerle barındırmayı kapsar.

Rest ve arkadaşları ayrıca kendilerinin isimlendirmesiyle mikro ve makro ahlakilik arasında ayırım yapmışlardır. Mikro ahlakilik kişilerle yüz yüze ilişkilerde ve kendi içinde erdemlerin gelişimiyle ilişkili iken makro-ahlakilik toplumsal düzeyde iş birliğini olanaklı kılan kurumlar, kurallar ve rollerle tanımlanan toplumun resmi yapısıyla ilişkilidir. Bu da yeni yaklaşım hem kendilerini hem de Kohlberg'i daha makro ahlakilikle ilgili mevzuları aydınlatır görmektedir.

Ahlaki Şemalar: Yeni yaklaşım Kohlberg'in altı evreli modelini tek ederek üç gelişimsel şemalı model önerir: *Kişisel İlgiler, Normların Sürdürümü ve Gelenek Ötesi*. Bu şemalar, Kohlberg'in ahlaki yargı gelişimi hakkındaki pek çok temel görüşünü muhafaza ederken tanımlarını farklılaştırır. Şemalar uzun süreli hafızada tutulan ve böylece bilgi işlemeyi hızlandıran genel bilgi yapıları olarak anlaşılırlar. Kohlberg'in aşamaları ve puanlama sisteminden daha fazla içerik taşırlar. *Kişisel ilgi şeması* Kohlberg'in 2. ve 3. basamaktaki pek çok konusunu kapsar, *normların sürdürülmesi şeması* kabaca Kohlberg'in 4. basamağıyla kabaca paraleldir. *Gelenek ötesi şema* ise Kohlberg'in 5. ve 6. basamağından en fazla sapan öge olarak görülebilir. Yeni Kohlbergçi formülasyon bu şemanın şu unsurları içerdiğini ifade etmektedir: Moral Ölçütlerin Özelleşmesi (Kanunlar ve kurallar ahlaki amaçlarına ve altını çizdikleri çerçeveye göre anlaşılırlar), paylaşılan ideallere dönüktürler (ve böylece basitçe kişisel sezgilerin ifadesi değildirler ve rasyonel incelemeye ve analize açıktırlar.) ve tam karşılıklılık (sosyal kurallar daima aynı tarza uygulanmamalı formülasyonları da tarafsız olmalıdır.) ilkesine bağlıdırlar.

SONUÇ

Ahlak gelişimi ile ilgili bu derleme Kohlberg ve sonrasını temel yaklaşımlarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kuşkusuz bu yaklaşımlardan her biri ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar geniştirler ve kültürler arası karşılaştırma veya sınama açısından ampirik çalışmalarla da desteklenmelidirler. Yine ahlak konusunun en yakın durduğu alanının felsefe olduğu hatırd tutularak yaşadığımız coğrafyanın mirası merkezli –başta Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli olmak üzere Anadolu hümanistleri - yeni ve farklı yaklaşımların gündeme alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arnold, M.L. (2000). Stage, sequence, and sequels: Changing conceptions of morality, post-Kohlberg. *Educational Psychology Review*, 12, 365-383
- Baek, H. J. (2002) A comparative study of moral development of Korean and British Children. *Journal of Moral Education*, 31, 373-391.
- Çağdaş, A. & Seçer-Şahin, Z. (2002). *Çocuk ve ergende sosyal ve ahlak gelişimi*. Ankara: Nobel.
- Çiftçi, N. (2003). Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi kuramı: Ahlak ve demokrasi eğitimi. Ahlak ve demokrasi eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1, 79-96.
- Ekşi, H. (2004). Dogmatizm ve ahlaki gelişim düzeyi arasındaki ilişki. *Sivil Toplum*, 6-7, 197-205.
- Ersoy, N. M. (1997). *Adalet alanında çalışan ve bu konuda eğitim görenlerin ahlaki gelişim evrelerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ferrari, M., & Okamoto, C. M. (2003). Moral development as the personal education of feeling and reason: from James to Piaget. *Journal of Moral Education*, 32, 342-355.
- Gültekin-Hatunoğlu, A. (2003). Farklı ahlaki gelişim düzeylerinde bulunan üniversite öğrencilerinin kendilerinin ve toplumun ahlak düzeyini değerlendirmeleri ve psikolojik düzeylerinin karşılaştırılması. Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. .
- Kohlberg, L. (1981). *The philisophy of moral development*. Cambridge: Harper & Row.
- Kohlberg, L., & Hersh, RH (1977). Moral development: A review of the theory. *Theory Into Practice*, 16(2), 53-59.
- Kurt, Y. (1996). *Rehber öğretmenlerin ve öğretmenlerin ahlak gelişim düzeyleri ve denetim odağı algılamaları*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Narvaez, D. (2005). The Neo-Kohlbergian tradition and beyond: Schemas, expertise and character. In C. Pope-Edwards & G. Carlo (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation: Moral motivation through the lifespan* (Vol. 51, pp. 119-163). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

- Nisan, M. & Kohlberg, L. (1982) Universality and cross-cultural variation in moral development: A longitudinal and cross-sectional study in Turkey, *Child Development*, 53, 865–876.
- Nucci, L. P., & Turiel, E. (1978) Social interactions and the development of social concepts in preschool children. *Child Development*, 49, 400–407.
- Oktay, S. (2001). *A multidimensional analysis of disparities between individual's moral judgments and moral intentions*. Unpublished master's thesis, Bilkent University, The Institute of Economics and Social Sciences, Ankara.
- Özgüleç, F. (2001). *7- 11 yaşlarındaki çocukların ahlaki yargılarının gelişimi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Rather, J. (1996). Academic dishonesty and moral development: Theory revisited. Unpublished doctorate dissertation, Columbia University, Teachers College, US.
- Rest, J. R., Narvaez, D., Bebeau, M., & Thoma, S. (2000). A neo-Kohlbergian approach to morality research. *Journal of Moral Education*, 29 381-395.
- Silberman, M.A. & Snarey, J. (1993). Gender differences in moral development during early adolescence: The contribution of sex-related variations in maturation. *Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social*, 12, 163-171
- Tisak, M. S., & Turiel, E. (1984). Children's conceptions of moral and prudential rules. *Child Development*, 55, 1030-1039
- Temel, F. (1991). *Yetiştirme yurdunda ve ailesi yanında kalan 14-18 yaş grubundaki gençlerin cinsiyet rolü kimlikleri ile moral gelişimlerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Walker, L. J. (1984). Sex differences in the development of moral reasoning: A critical review. *Child Development*, 55, 677–691.
- Walker, L. J. (1986) Experiential and cognitive sources of moral development in adulthood, *Human Development*, 29, 113–124.
- Walker, L. J. (2002). The model and the measure: An appraisal of the Minnesota approach to moral development. *Journal of Moral Education*, 31, 353-367.
- Yeung, K.W. Y. (1998). *Kohlberg and ethical universalism*. Unpublished doctorate dissertation, The University of British Columbia, Canada.